ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

О. М. КОСТЕНКО,
доктор юридичних наук

ПРО МОДЕРНІЗАЦІЮ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ (концепція «активної юстиції» у протидії корупції)

У статті формулюється ряд пропозицій з модернізаціїї протидії корупційній злочинності в контексті доктрини натуралістичної кримінології. Зокрема, автор викладає концепцію «активної юстиції» у протидії корупції, а також концепцію «морально-правової протидії корупційній злочинності».

Ключові слова: *натуралістична кримінологія; корупційна злочинність, «активна юстиція».*

В статье формулируется ряд предложений по модернизации противодействия коррупционной преступности в контексте доктрины натуралистической криминологии. В частности, автор излагает концепцию «активной юстиции» в противодействии коррупции, а также концепцию «морально-правового противодействия коррупционной преступности».

Ключевые слова: *натуралистическая криминология, коррупционная преступность, «активная юстиция».*

The article formulates a few propositions for modernization of counter-action to corruption crimes in the context of natural criminology doctrine. Particularly, author described conception of «active justice» in counter-action corruption, and the concept of «moral and legal counter-action to corruption activities».

Key words: *natural criminology, criminal corruption, «active justice».*

Сучасна вітчизняна злочинність є особливим різновидом злочинності – це злочинність кризового типу. Що це означає? З одного боку, вона породжена соціальною кризою в Україні, а з іншого, будучи її породженням, сьогоднішня злочинність створює благодатний ґрунт для поглиблення кризи. Вивести нашу країну із соціальної кризи можна лише розірвавши це «зачароване коло». Якщо його не розірвати, то будь-які реформи в Україні – політичні, економічні, правові, моральні тощо – приречені на невдачу, що ми наразі і маємо. Злочинність кризового типу має властивість зводити нанівець будь-які добрі наміри реформаторів. Найнебезпечніший руйнівний вплив на правопорядок справляє ***корупційна злочинність***. У цьому її загроза для національної безпе-

ки і особливий злоякісний характер. Тому ***кількісна характеристика вітчизняної злочинності має другорядне значення, а першорядного значення набуває в сучасних умовах її якісна характеристика, а саме такий її характер, який здатний зводити нанівець будь-які реформи в Україні.*** На жаль, ця закономірність, відкрита кримінологічною наукою, сьогодні не враховується. Тому всі спроби вивести Україну з кризи є проявами волюнтаризму і утопізму.

Є достатньо підстав вважати, що саме таке ігнорування призвело до того, що протидія корупційній злочинності в Україні наразі має ненауковий, а інколи і антинауковий характер. Через відсутність належного наукового забезпечення боротьба зі злочинністю в Україні нагадує поведінку «вершника без голови».

Мають місце певні, ***природні*** закономірності, за якими існує злочинність. Кримінологія як наука про злочинність призначена відкривати ці закономірності і пропонувати їх для використання у практиці протидії злочинності. Тоді ця практика перестане бути протиприродною і антинауковою, тобто порушенням законів, за якими існує злочинність. Зокрема, тут може бути продуктивною так звана **«натуралістична» кримінологія**[1], тобто наука про злочинність, заснована на принципі соціального натуралізму. Саме натуралістична кримінологія, що пізнає природні закони існування злочинності, є основою для розвитку в Україні нової концепції протидії злочинності, у тому числі корупційній злочинності. Цю концепцію можна викласти у вигляді такої формули: ***«правова культура громадян плюс юстиція»***. Зазначена формула вказує на існування кримінологічної закономірності, згідно з якою протидія злочинності може бути ефективною лише тоді, коли вона буде полягати у використанні двох чинників: по-перше, діяльності, спрямованої на підвищення правової культури громадян – це радикальний фактор; і по-друге, діяльності у вигляді юстиції – це паліативний фактор.

Сьогодні, на жаль, на порушення формули «правова культура громадян плюс юстиція» протидія злочинності зводиться до «вдосконалення» юстиції, тобто до фактора, який має паліативне значення, і зовсім не використовується радикальний фактор, а саме: підвищення правової культури громадян. Це призводить до гіпертрофії ролі юстиції і атрофії ролі правової культури громадян у протидії корупційній злочинності. Така протидія суперечить законам кримінології і тому приречена бути неефективною.

Зазначена концепція підтверджується і досвідом протидії злочинності у зарубіжних країнах, зокрема Японії, Швеції, Німеччині. У світі є великий досвід протидії, наприклад, корупційній злочинності, проте він є непридатним для України без його наукової інтерпретації і адаптації з допомогою кримінологічної науки до українського суспільства. Сьогодні спроби «імпортувати» навіть найпередовіший досвід в Україну виявляються, як правило, невдалими. А все тому, що і в цьому випадку ігнорується кримінологічна наука.

Сучасна вітчизняна і зарубіжна кримінологічна наука має досить багатий арсенал ефективних інструментів протидії злочинності, який, на жаль, не використовується в Україні. Ігнорування його робить Україну незахищеною від різноманітних породжуючих кризи (так званих кризогенних) факторів. В Ук-

раїні кримінальний компонент є чинником усіх криз – і політичних, і економічних, і правових, і моральних. Інакше кажучи, злочинність відіграє свою значну роль у існуванні будь-якої кризи. Водночас криза у сферах економіки, політики, юстиції, моралі «живить» злочинність, зокрема корупційну злочинність. Усі ці сфери суспільного життя вражаються кризою, яка має інтегральний характер, а інтегруючим чинником є криза соціальної культури громадян. З цього випливає, що застосування засобів кримінальної юстиції у протидії корупційній злочинності не може бути ефективним без застосування засобів, спрямованих на подолання кризи у сферах економіки, політики, моралі, в тому числі і у сфері духовності. Такий закон кримінології, що випливає з натуралістичної доктрини. У світлі цього закону і має вирішуватися одне з фундаментальних питань сучасної кримінології: «**Чи можливо успішно протидіяти злочинності, не борючись із аморальністю і бездуховністю?».** І зокрема: «Чи можливо успішно протидіяти корупції, не борючись із аморальністю і бездуховністю?».

Отже, вихід України з кризи, яка уразила політичну, економічну, правову, моральну сфери суспільного життя, не може відбутися без адекватної протидії злочинності в Україні, яка є ***злочинністю кризового типу*** (про це свідчить, зокрема, і досвід виходу зі стану Великої Депресії у США під керівництвом Франкліна Рузвельта). Тому ***протидія злочинності в Україні має бути модернізована таким чином, аби бути адекватною саме кризовому типу сьогоднішньої злочинності в Україні, зокрема вона має враховувати кризу моральності і духовності у суспільстві.***

Для цього, відповідно до доктрини натуралістичної кримінології, пропонується, зокрема, таке:

1. В Україні в сучасній ситуації слід реформувати кримінальну юстицію на основі впровадження у практику ***концепції «активної кримінальної юстиції»*** (замість наявної сьогодні «пасивної кримінальної юстиції»). Ця концепція вимагає, щоб діяльність державних органів, уповноважених на протидію злочинності, була спрямована на активне виявлення злочинних проявів у всіх сферах суспільного життя шляхом застосування для цього не лише інструментів, передбачених нормами кримінально-процесуального законодавства, а й інструментів, що є в арсеналі сучасних соціальних технологій. Зокрема, це стосується такого інструменту, як метод ***«аналітичного скринінгу» злочинності*, у тому числі корупційної злочинності.** Цей метод полягає у тому, щоб за допомогою аналізу соціальних (політичних, економічних, правових, моральних) явищ, що мають місце у суспільному житті, ідентифікувати злочинність, тобто виявити ознаки ураженості нею тих чи інших сфер суспільного життя. На підставі ідентифікації методом аналітичного скринінгу проявів злочинності у сферах економіки, політики, медицини, освіти, будівництва, зовнішньоекономічної сфери, податкового адміністрування, місцевого самоврядування, правоохоронної діяльності, правосуддя тощо можна буде забезпечити активну форму вже кримінально-процесуального реагування на злочинні прояви. Таким чином, аналітичний скринінг злочинності дозволяє забезпечити впровадження «активної кримінальної юстиції». Крім того, слід зазначити, що ***кон-***

цепція «активної кримінальної юстиції» відкриває простір для застосування соціальних технологій у протидії злочинності. А це, згідно з натуралістичною кримінологією, – найбільш ефективний і перспективний засіб протидії злочинності.

Ще одним методом, який забезпечує впровадження «активної юстиції», є ***кримінологічна експертиза не лише законодавства, а й функціонування різних сфер суспільного життя***: економіки, політики, медицини, освіти, будівництва, зовнішньоекономічної діяльності, податкового адміністрування, місцевого самоврядування, правоохоронної діяльності, правосуддя тощо. Така експертиза має полягати у виявленні ознак не окремих злочинів, а ознак наявності злочинної діяльності у цих сферах. На підставі результатів такої кримінологічної експертизи мають здійснюватися заходи «активної кримінальної юстиції» (оперативно-розшукові, слідчі, судочинство), а також політичні, економічні, правові, моральні заходи протидії злочинності.

Для впровадження подібних методів «активної юстиції» слід внести відповідні новели до чинного законодавства.

2. Оскільки сьогодні все більшого поширення набувають досить складні кримінальні «технології», то діяльність кримінальної юстиції має ставитися на наукову основу, і запроваджуватися новітні антикримінальні технології, зокрема із залученням спеціальних наукових консультантів, радників та експертів, ввівши відповідні зміни і доповнення в чинне законодавство. Сьогодні є підстави вважати, що наукові досягнення ще недостатньо використовуються у практиці протидії злочинності. І це є однією з причин її неефективності. Отже, важливим елементом модернізації протидії злочинності, у тому числі корупційній злочинності, має стати «науковизація» (наукове забезпечення) кримінальної юстиції.

3. Для забезпечення належного наукового рівня протидії корупційним злочинам, що зводять нанівець реформи в Україні, слід створити позавідомчу наукову установу (зі статусом національної) ***Інститут політичної кримінології або в іншій формі організувати проведення досліджень у галузі політичної кримінології, предметом якої є політичні засоби протидії злочинності, у тому числі і корупційній злочинності.*** Це було б також реалізацією 18-го принципу Резолюції (97) 24 Комітету Міністрів Ради Європи «Про двадцять керівних принципів боротьби з корупцією», прийнятої 6 листопада 1997 р. на 101-й сесії, який гласить: **«Заохочувати дослідження щодо корупції».**

4. В Україні має бути впроваджена державна програма формування антикримінальної, у тому числі антикорупційної, культури громадян України (з урахуванням, зокрема, досвіду реалізації подібних програм у Польщі, Італії, Гонконгу, Сингапурі тощо). У сучасних підходах у протидії корупції має місце недооцінка такого фактора корупції, ***як корупційна активність громадян-хабародавців.*** Ця активність породжена низьким рівнем правової культури громадян. Тому без формування такої культури у громадян, що є основою ***кримінологічної безпеки у суспільстві (як найважливішого елемента національної безпеки)***, ніякі антикорупційні реформи кримінальної юстиції не

будуть ефективними. Згідно з доктриною натуралістичної кримінології, основою громадянського суспільства і правової держави є **«морально-правовий громадянин»,** тобто громадянин, який має належну моральну і правову культуру. Ця культура полягає у засвоєнні громадянином не лише **«природних прав людини»,** а й **«природних обов'язків людини»,** що накладаються на неї за природними законами суспільного життя. Без такого громадянина однаковою мірою неможливе ні громадянське суспільство, ні правова держава – навпаки, закономірним є ураження і суспільства, і держави злочинністю, зокрема корупцією. «Активна антикорупційна юстиція» може бути ефективною, якщо у суспільстві буде формуватися фігура «морально-правового громадянина».

5. У новій моделі протидії злочинності, і зокрема корупції, має бути врахована така закономірність: протидія злочинності засобами кримінальної юстиції не може бути ефективною без підвищення рівня моральності і духовності у суспільстві засобами соціального виховання людей. Допоки громадянину невигідно бути моральним і духовним, жодні антикримінальні (у тому числі антикорупційні) реформи не будуть результативними. Отже, з доктрини натуралістичної кримінології випливає **концепція «морально-правової протидії злочинності»**, у тому числі корупційній. Згідно з нею заходи, спрямовані на формування у суспільстві моральності і духовності, – передумова ефективності «активної юстиції» у протидії корупційній злочинності. На нашу думку, в сучасних умовах кризи моралі і духовності, а не лише права, розвиток концепції морально-правової протидії корупції стає особливо актуальною проблемою. Можливо, для цього слід було б заснувати спеціальну галузь кримінології – так звану **«моральну кримінологію»**, предметом якої було б дослідження ролі моральних чинників у механізмі породження злочинності і у механізмі протидії злочинності.

6. Сьогодні близько 50 відсотків економіки «тінізовано». Це саме стосується, очевидно, і сфери діяльності державних органів. Вказане означає, зокрема, що близько 50 відсотків юристів, які працюють у цих сферах, використовують законодавство проти його прямого призначення – тобто в «тіньових» (незаконних) інтересах, на шкоду суспільству в цілому, руйнуючи його основу – правопорядок. Звідси випливає нагальна потреба реформування юридичної освіти для підготовки в Україні юристів нової генерації, а саме юристів з прогресивною правовою культурою. Зокрема, модернізація протидії корупційній злочинності має бути забезпечена відповідною підготовкою (та перепідготовкою) кадрів, здатних реалізувати потенціал «активної юстиції».

7. Для забезпечення модернізації протидії злочинності, у тому числі корупційній злочинності, в Україні, і, зокрема, для модернізації кримінальної юстиції України слід утворити спеціальну позавідомчу (тобто зі статусом національної) постійно діючу (аж до закінчення реформи) як державний орган ***Комісію по реформуванню системи протидії злочинності в Україні.*** Ця комісія має бути наділена повноваженнями єдиного консультативно-експертного органу, на який покладено відповідальність за консультативно-експертне забезпечення в Україні політики у сфері протидії злочинності, у тому числі ко-

рупційній злочинності, і кримінологічної безпеки як важливого компонента національної безпеки.

Це лише частина тих пропозицій, які може бути запропоновано відповідно до доктрини натуралістичної кримінології для модернізації протидії корупційній злочинності в Україні.

1. Детальніше про «натуралістичну» кримінологію див.: *Костенко О. М.* Культура і закон – у протидії злу. – Київ: Атіка, 2008. – 354 с.; *Костенко О. М.* Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» кримінології) // Право України. – 2009. – № 7. – С. 31–39.